ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2025/ № 4. 3-4

Termiz – 2025

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020-yil 19-oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.12.2025
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Murodqosim Abdiyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Baxtiyor Xolmuxamedov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Qurbonazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Omonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sherzod Turdiqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Alibek Omonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Humayun Nadim Muhammad, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.10.2025
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
www.philologicalresearch.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)
Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)
Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)
Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)
Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)
Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)
Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мурадкасим Абдиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нормат Юлдашев, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бахтиёр Холмухамедов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бобоназар Муртазаев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Шаира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Шерзад Турдикулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Алибек Омонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хумаюн Надим Мухаммад, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.10.2025
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
www.philologicalresearch.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muradkasim Abdiyev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Kholmukhamedov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Omonturdiyeva, PhD (Uzbekistan)
Sherzod Turdikulov, PhD (Uzbekistan)
Alibek Omonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Humayun Nadim Muhammad, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

UMURQULOV BEKPO‘LAT
Badiiy nutq va uning shakllanish asoslari 7

IBRAGIMOV YULDASH MATKARIMOVICH
Qoraqalpog‘iston o‘zbek shevalari leksikasi tadqiqi masalasi 13

ШАРИФ ЁКУБОВ
Девони Фоний ғазалларидаги Бесутун атамасининг таҳлили 13

SHUKUROV RAHMATILLO
Qadimgi davr manbalarida Farg‘ona vodiysi toponimiyasi tahlili 19

AHMEDOV HAKIM YARASHEVICH
Xalq dostonlarida frazeologik birliklarning uslubiy tavsifi 23

AMONTURDIYEV NURALI RASHIDOVICH
O‘zbek tili etnografizmlar tizimida motivlashuv masalasi 26

ISMOILOV XURMATILLO TO‘LQINJON O‘G‘LI
Paralingvistik haqoratlar va ularni verballashtirish masalasiga doir 30

USMONOVA SHAHODAT
Publitsistik matn tarjimasida pragmatik modulyatsiya va semantik uyg‘unlik 35

RAXIMOVA UMIDA DJUMAYEVNA
Hamid Olimjon ijodida qofiyaning o‘rni 39

UMIROVA SVETLANA
Mualliflik korpusining amaliy qo‘llanilish sohalari 42

TURDIMURODOV SIROJIDDIN
Evfemik maqollar badiiylik va milliylikni kuchaytiruvchi vosita sifatida 45

TURAKULOVA UMIDAXON ANVAROVNA
Erkin o‘xshatishlarda lingvomadaniy xususiyatlarning aks etishi (Tohir Malik qissalari misolida) 48

SAATOVA SURAYYO ISMAILOVNA
Ijtimoiy tarmoq lisoniy shaxsining voqelanishi 52

РАДЖАПОВА НАТАЛЬЯ БАЗАРОВНА
Отражение и формирование: роль гендерных терминов
в восприятии материнства в современном обществе 55

SARBAROVA DILNOZA NOSIRJON QIZI
Sifatlarning badiiy matndagi funksional-stilistik o‘rni 59

XUSANOVA ZUXRA
AQSH va O‘zbekiston ijtimoiy-siyosiy matbuot matnlarida lingvopragmatik strategiyalar:
leksik-uslubiy xosliklar va ta’sirchan til vositalari 62

QURBONOV AKMALJON TAVAKALJON O‘G‘LI
Hid bilish sezgisiga oid til birliklari semantikasi 65

SUYAROVA NARGIZA YULDOSHEVNA
Metaforalarning nasriy asarlardagi tasviriy va ekspressiv imkoniyatlar 68

МУНДАРИЖА

SOBIROVA GULSHANA FAXRIDDINOVNA
O‘zbek tilida haqoratli leksika: korpus lingvistikasi asosida tahlil va bazaviy resurs yaratish 70

JUMAYEVA DILAFRO‘Z ORIFJON QIZI
«Kuntug‘mish» dostoni frazeologizmlarining semantik-statistik tahlili 75

ISLOMOV SARDOR SANJAROVICH
O‘zbek tilining onomastik sathi haqida 79

RAHMATULLOYEV AHTAM A’ZAM O‘G‘LI
Fors tilidagi ot so‘z turkumi borasida rus tilshunoslarining qarashlari 82

OMANOV SHUHRAT G‘ANIYEVICH
Nemis tilidagi “Eigentlich” modal partikelining so‘roq gaplardagi semantik imkoniyatlari hamda tarjima xususiyatlari 84

GAFUROVA NIGORA SA’DULLAYEVNA
Nonverbal means in virtual texts 87

XOLMUXAMEDOV B.F.
Mualliflik leksikografiyasining rivojlanishi va taraqqiyot yo‘li 90

TO‘RAYEVA ZARRINA ABDIMUROT QIZI
O‘zbek onlayn media sarlavhalarida klikbeyt 93

ADABIYOTSHUNOSLIK

DAVRONOVA MAHFUZA ISROILOVNA
Xalq og‘zaki ijodidagi maqollarda ayol konsepti 96

ARSLONV ABDIMUROD KAROMATOVICH
Nurboy Jabborovning adabiy-matnshunoslik merosi: ilmiy maktab, metodologiya va amaliy natijalar… 99

SAIDOVA MUHABBATXON SHUKRULLAYEVNA
Shukur Xolmirzayev asarlarida folklor motivlari va ularning estetik funksiyasi… 102

BARZIYEV OYBEK XABIBULLAYEVICH
Pisandiy va Haziniy ijodida Andijon zilzilasining nazmiy bayoni 106

SULTANOVA RAISA XAYRULLAYEVNA
«Ra’no va Zebo» dostonida Xiromiy badiiy mahorati… 108

BO‘RIYEVA MARVARID HAMDAMJON QIZI
«Javr-u zulmung garchi o‘lmaklik nishonidur manga…» 112

QOSIMOV ANVAR
Kuper ijodida indeys va o‘zbek nasrida milliy qahramon obrazlari… 116

ADABIY TAQRIZ

ҚУРОНОВ ДИЛМУРОД
“Меҳробдан чаён”нинг учинчи нашри ҳақида 119

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2025; 11-12
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

HID BILISH SEZGISIGA OID TIL BIRLIKLARI SEMANTIKASI

Qurbonov Akmaljon Tavakaljon o'g'li,
Farg'ona davlat universiteti akademik litseyi
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Hid bilish sezgisining tilda aks etishi, insonning atrof-muhitni faqat ko'rish yoki eshitish orqali emas, balki hidlar orqali ham idrok etishini ko'rsatadi. Til hidlarni tavsiflash, ular bilan bog'liq hissiy, madaniy va ramziy ma'nolarni ifodalash uchun boy imkoniyatlarni taqdim etadi. Bu so'z va iboralar insonning dunyoni anglashi va uni ifodalashida hidlarning ham muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Hid bilish sezgisi va hid tushunchasi, uni idrok etish, unga munosabat hodisalari tarixiy, madaniy, tarixiy va ijtimoiy jihatdan shakllangan hodisa hisoblanadi. K.Klassenning ta'kidlashicha, «hid bilish sezgisi insonning olamni anglashi, va ijtimoiy munosabatlarga kirishishida madaniy ahamiyatga egadir»[1]. Hid bilish idroki, avvalo, insonning sub'ektiv-baholash xususiyati bilan bog'liq, negaki, bu biologik-psixologik jarayon semiotik tasavvur orqali hissiy idrok etiladi. Hid bilish sezgisi va u bilan bog'liq tushuncha va holatlar, olfaktor idrok verbalizatorlari esa nafaqat individual shaxsning, balki milliy-madaniy etnik guruh ongida shakddangan hid konsepti doirasidagi assotsiativ til birliklarida aks etadi.

Hidning manbaiga ko'ra «gul hidi», «ovqat hidi», «tuproq hidi», «dengiz hidi» kabi birikmalar keng qo'llanadi.

Tilda hidlar, ko'pincha, muayyan hissiyotlar bilan bog'lanadi. Xavfsizlik, xotirjamlik, baxt, uy, oilaga oid xotiralar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Masalan, onaning atiri hidi, pishirgan taomlari hidi.

O'zbek madaniyatida taomlarning hidi juda muhim. Palov, non, somsa kabi milliy taomlarning hidi uy (xonadon), fayz, mehmondorchilikka oid assotsiatsiyalarni uyg'otadi. Atirlarning hidi tartiblilik, pokizalik, o'ziga xoslik va hatto ijtimoiy mavqeni ifodalashi mumkin. YOmg'irdan keyingi tuproq hidi, gullarning ifori, turli fasllarga xos hidlar, ko'pincha, yoqimli xotiralar yoki fasllarning o'zgarishi bilan bog'liq.

Insonning dunyo haqidagi tasavvurlari besh sezgi organi orqali shakllanadi. I.G.Ruzinning «Modusы persepsii (zrenie, slux, osyazanie, obonyanie, vkus) i ix vыrajenie v yazыke» («Idrok usullari (ko'rish, eshitish, teginish, hid bilish, ta'm bilish) va ularning tilda ifodalanishi») nomli dissertatsiyasida hissiy idrokni ifodalovchi til birliklarining turli xususiyatlari o'rganiladi. Muallif hissiy idrok bilan bog'liq so'zlarni voqelik bilan, til va dunyoni bog'laydigan ekstralingvistik omillar bilan bog'liq holdagina tushunish mumkinligini ta'kidlaydi. Xususan, shunday yozadi: «Insonning voqelikni idrok etishi va aks ettirishi tartibsiz emas, balki tartibli. Bu tartibni tasniflash asosida anglash mumkin... Til statik emas, balki bir-biri bilan munosabatlarda va aloqada bo'lgan va ma'lum bir birlik va yaxlitlikni tashkil etuvchi ko'plab lingvistik elementlarni ifodalovchi dinamik tizim sifatida namoyon bo'ladi»[2]. SHu tariqa, muallif ko'rish, eshitish, teginish, hid bilish, ta'm bilish sezgilari bilan bog'liq holatlarni tilda ifodalash xususiyatlarini izchil tahlil qiladi va lingvistik nuqtai nazardan idrokning bu turlari hali yetarlicha tavsiflanmaganligini ta'kidlaydi.

Ulardan biri **hid bilish sezgisi** bo'lib, uning tilda ifodalanishi tilshunoslikda sezgi leksikasi yoki sensor semantika doirasiga kiradi. Hid sezgisi atrof-muhitni anglash, xavfsizlikni ta'minlash hamda estetik his-tuyg'ularni uyg'otishda muhim o'rin tutadi. Hid hissi tilda ham o'z ifodasini topadi va bu narsa tilning sezgilarni aks ettirish qobiliyatini ko'rsatadi.

Tilda hid bilan bog'liq so'zlar, asosan, quyidagi turlarga bo'linadi:

Otlar: *hid, is, atir, bўy, ipor, mushk, anbar, sassiqlik, badbўylik, mushk-anbar*;

Sifatlar: yo*qimli, yoqimsiz, iforli, anbarafshon, achimsiq, achimtir, xushbўy, sassiq, chirik, badbo'y, o'tkir, muattar, hidli, xushbo'y, isli, hidli, muanbar, muattar, xushbo'y, qo'lansa;*

Fe'llar: *hidlamoq, anqimoq, bўy taratmoq, sasimoq, achimoq anqitmoq buruqsamoq hidlanib qolmoq, sasimoq gupillamoq iskamoq, islamoq;*

Iboralar: *hidi tutib ketmoq, dimog'iga urmoq, isini*

[1] Классен К., Хоувз Д., Синнотт Э. Значение и власть запаха // Ароматы и запахи в культуре / сост. О.Б.Вайнштейн. – М.: Новое литературное обозрение, 2003. – Кн.1.– С. 43–52.

[2] Рузин И.Г. Модусы перцепии (зрение, обоняние, вкус) и их выражение в языке: Дисс. … канд. филол. наук. – М., 1995. – С. 5.

chiqarmay, hidi chiqmoq, hidini olmoq, hidi sochilmoq, hidini totmoq, puf sassiqqa chiqarmoq,

Hid konsepti – bu xalq yo madaniyat ongida «hid» bilan bog‘liq bo‘lgan barcha ma’no, tasavvur, his va qadriyatlar yig‘indisidir. Bu so‘z va iboralar odamning hidni qabul qilish, baholash va his etish jarayonlarini tilda modifikatsiyalaydi.

Ayrim hidlar ijobiy, ayrimlari salbiy qabul qilinadi. Masalan: «gul hidi» – go‘zallik, poklik; «tutun hidi» – yomonlik, ifloslik ramzi.

Hid tushunchasiga oid so‘zlar, ko‘pincha, **metafora** vositasi bilan boshqa ma’no sohalariga ko‘chadi. Bunday ma’nolar fizik xossani emas, balki ko‘chma ma’noda ma’naviy va estetik tushunchalarni obrazli tarzda ifodalashga xizmat qiladi. Har bir xalqning hidga nisbatan munosabati milliy an’analar va turmush tarziga bog‘liq. Masalan, SHarq xalqlarida atirlar, gullar va ozuqalarning hidi orqali «poklik», «yaxshilik», «yoqimlilik» tushunchasi ifodalanadi.

Hid odam xotirasini uyg‘otadi, hissiyotlarni ifoda etadi. Hid bilish sezgisiga oid tushunchalar ba’zan metaforik iboralarda o‘z aksini topadi va bunda ma’no hid denotatidan uzoqlashadi. Bu holda «hid» tushunchasi fizik idrokdan ma’naviy idrokka ko‘chadi.

***Isi chiqmaydigan** erga yashirasan. Hatto Haydar akang ham bilmasin. Endi boraver, sergak bo‘l*. (T.Malik, «Shaytanat») Ushbu misolda isi chiqmaslik birgalikda «xabar», «ma’lumot» oshkor bo‘lmasligi kerakligi uqtirilmoqda.

1) *Bu yerdan shunaqa **sassiq** hid keladiki, chidab bo‘lmaydi. Uyimizdagi pardalargacha o‘rnashib qolgan. Uyda niqob taqaman, atir sepaman – foydasi yo‘q.* (https://qalampir.uz)

2) *Oshnamni qariganida* «puf sassiqqa» chiqarib qo‘ymang. *Sizga kerak bo‘lmasa, bizga kerak.* (T.Malik, «Malades chollar»)

3) *Senlarning **sassiq gaplaringga** temir ham chidamaydi.* (T.Malik, «Malades chollar»)

Mazkur misollarda *sassiq* sifati o‘z va ko‘chma ma’nolarda qo‘llangan. 1-kontekstda so‘z o‘z ma’nosida, ya’ni hidning belgisini ifodalash uchun qo‘llanganligi sababli hid hodisasi bilan bog‘liq «*hidga chidamoq», «hid o‘rnashib qolmoq», «noxush hidni bartarf etish uchun atir sepmoq»* kabi assotsiativ bog‘lanishlar mavjud. 2-nutqiy vaziyatga ko‘ra, «sassiq» leksemasi ibora tarkibida kelib, abstraktlashadi, ya’ni moddiy emas, ijtimoiy munosabatlarga oid tushunchani ifodalab, «keraksiz odamga aylantirib qo‘ymang, undan noxush hiddan jirkangandek jirkanmang» degan ma’noni anglatadi. 3-jumlada ham moddiy ob’ekt belgisi abstrakt tushuncha belgisiga ko‘chirilib, «noo‘rin, bema’ni gap» tarzidagi konnotativ ma’no anglatishga xizmat qilgan.

*Ular navqiron va go‘zal edilar, uydan va Bayna momodan **chirkinlik va musibat hidi** kelar, navqironlik oldida birdan uy ham, Bayna momo ham keksayib qolganday edi.* (N.Eshonqul, «Shamolni tutib bo‘lmaydi»)

Biror hid haqida gapirganda shuni aytib o‘tish kerakki, hid hodisasi o‘z-o‘zidan hosil bo‘lmaydi, ya’ni u biror ob’ekt bilan bog‘liq bo‘ladi. Masalan, *gul hidi, non hidi* kabi. Shuningdek, hid o‘z tabiatiga ko‘ra insonning sezgi hissi bilan idrok qilinadi, shuning uchun uni ifodalashda sub’ektiv munosabat mavjud bo‘ladi. Hid konseptosferasiga oid til birliklarida ana shu munosabatning ijtimoiy va madaniy belgilari aks etadi. Biz hidlarni qabul qilish va baholashda, ko‘pincha, o‘zimiz yashayotgan jamiyat me’yorlari, qiymatlari va tajribalariga tayanamiz. Xususan, hidlarni tavsiflovchi sifatlar sub’ektivlikni yaqqol ko‘rsatadi: «muattar», «xushbo‘y», «yoqimli» kabi. Bular shaxsiy ehtiyoj va sezgi tabiati bilan bog‘liq. Bir kishiga yoqadigan hid, boshqa odamga yoqmasligi mumkin.

Ayrim hollarda, hidga nisbatan baholash jamoaviy bo‘ladi. Masalan, bir taomning «yaxshi hidi» jamoa tomonidan tasdiqlanadi va bu barchaga yoqadi. Milliy taomlarning xushbo‘y hidlari umumiy zavq va rozilik manbaidir.

Ba’zi hidlar ijtimoiy mavqe bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Atirlarning hidi boylik va yuqori ijtimoiy mavqe darajasi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Noqulay sharoit yoki gigienaning yo‘qligi esa yoqimsiz hidning paydo bo‘lishiga sabab bo‘lishi mumkin. Yoqimsiz hidlar, noxushlik bilan bog‘liq assotsiatsiyalarni uyg‘otadi.

*Havoda ... yong‘oq hazonlarining **o‘tkir** hidi gurkirardi.* (O‘.Hoshimov).

O‘tkir. 1 Yaxshi kesadigan; keskir. *O‘tkir qaychi.*

2 Uchi nayzalangan; uchli. *O‘tkir bigiz.*

3 Ta’m bilish, hidlash, eshitish va boshqa sezgi a’zolariga kuchli ta’sir etadigan, kuchli. *Bu ariqchalar bo‘yida o‘tkir hidli qoramtir yalpizlar.. o‘sgan. H. Nazir, So‘nmas chaqmoqlar.*

4 *ko‘chma* Ruhiy va boshqa jihatdan ta’sir darajasi, kuchi yuqori; kuchli. *O‘tkir asar*.

5 Qobiliyatli, imkoniyati yuqori darajali. *Zehni o‘tkir.* 6 Kasb-hunar, bilim va shu kabilarda yuqori darajaga ega bo‘lgan, yuqori saviyali; kuchli. *O‘tkir ustoz*. (O‘TIL, 5-jild, 179-b.)

Ushbu izohlardan kuzatish mumkinki, «o‘tkir» leksemasi kontekstga ko‘ra o‘z va ko‘chma ma’nolarni ifodalaydi. Yoqorida berilgan jumladagi *yong‘oq hazonlarining **o‘tkir** hidi* birikmasidagi *o‘tkir* sifatlovchisi xazon hidiga nisbatan qo‘llanib, ifodaning ta’sirchanligini kuchaytirishga xizmat qilgan, chunki bunda «kuchli hid» semasi aktuallashadi.

Sinesteziya metaforaning shunday bir ko‘rinishiki, unda hosila ma’noning ma’lum sezgi bilan qabul kilingan referenti hosil qiluvchi ma’noning boshqa sezgi bilan qabul qilingan rsferentiga qiyoslangan,

o‘xshatilgan bo‘ladi. Referentlar tamoman boshqa-boshqa sezgi bilan qabul qilinsa ham, ular xususiyati kishi ongida umumlashtiriladi va bir xil tasavvur etiladi[1]. Boshqacha qilib aytganda, ikki xil sezgi organi bilan idrok qilinadigan tushunchalar biriktiriladi va noodatiy birikma hosil bo‘ladi va shu asosda metaforik ma’no shakllanadi.

Oqshom havosi shu qadar musaffo, qayin daraxtlarining gullaridan. sochilayotgan ***hidni*** *havo bilan qo‘shib har qancha* ***shimirsang*** *ham to‘ymaysan kishi* (N. Safarov, «Jangchi shoir»).

Mazkur jumladagi *hidni shimirmoq (simirmoq)* birikmasi ana shunday sinesteziya hodisasi asosida yuzaga kelgan. Chunki hid burun sezgisi orqali his qilinadi, *simirmoq,* ya’ni *ichmoq* harakati og‘iz bo‘shlig‘i orqali bajariladi. Ana shu boshqa-boshqa tushunchalarning birikishi senstetik metaforani hosil qilgan. Quyidagi jumlada «porox hidini totgan» birikmasi ham bunga misol bo‘la oladi: *Bu ham* ***porox hidini totgan****lardan ekan-da! Kapitanga hurmatim oshdi.* (O‘.Hoshimov, «Tushda kechgan umrlar»)

Metonimiya (*yun. m*etonymia – qayta nomlash). Bir predmet, belgi, harakat nomini o‘zaro tashqi yoki ichki bog‘liqlik asosida boshqa predmet, belgi yoki harakatga nisbatan qo‘llash; shunday qo‘llash asosida bir predmet, harakat, belgi nomining boshqa predmet, harakat yoki belgiga ko‘chishi. Metonimiya so‘zning yangi ma’nolari hosil bo‘lishida muhim rol o‘ynaydi.[2]

Bahor hididan *besaranjom bo‘lgan qarg‘alar qag‘illab dalalar ustida uchardi* (A.Qahhor, «Qo‘shchinor chiroqlari»)

Hid masalasi qadimgi davrlardan beri insoniyatni o‘ziga jalb qilib kelgan. Har bir fan sohasiga oid bo‘lgan birlik sifatida qaralib kelingan. Hid vositasi orqali insonlarni davolash, kasalliklarini aniqlash, qaysi kasbda faoliyat yuritayotganligini bilib olish, qiziqishlarini, psixik tomonlarini aniqlash mumkin.

Hid yoki ifor tasviri badiiy asarning estetik mohiyatini tez va oson aniqlashda yordam beruvchi vosita sanaladi. Ular muloqot jarayonida yoki badiiy asarda syujet mukammalligi, qahramonlar tafakkuriga xos rang-barang badiiylik moduslari, estetik ta’sir quvvatini oshira oladigan vositalar sifatida gavdalanadi.

Dimog‘imga ***kalla kuydirganda chiqadigan isga o‘xshagan*** *hid urildi. Qarasam, Sashaning sochlari yonib, jizg‘anak bo‘lib ketibdi. Kombinezoni kuyib, badaniga yopishib qolgan, yuzlari qorayib ketgan.* (O‘.Hoshimov, «Tushda kechgan umrlar»)

Mazkur kontekstga ko‘ra, *kalla kuydirganda chiqadigan isga o‘xshagan* birikmasi orqali inson tanasi kuyganda ham shunday noxush hid paydo bo‘ladi degan ma’no anglashiladi.

Xulosa qilib aytganda, hid sezgisi tilda boshqa sezgi turlariga nisbatan kamroq va cheklangan tarzda ifodalanadi. O‘zbek tilida ham hidni to‘g‘ridan-to‘g‘ri, aniq va standarlashgan leksik birliklar bilan tasvirlash qiyin. Odatda, hid belgisi manbaga tayanilgan holda (*gul hidi, atir hidi*), misol va o‘xshatishlar orqali (*gulday xushbo‘y, rayhon hididay xushbo‘y*), baholovchi so‘zlar bilan (*yaxshi hid, yomon hid, sassiq hid*) ifodalanadi.

Rezyume. ushbu maqolada hid bilish sezgisi bilan bog‘liq tushunchalar ot, sifat, fe’l va iboralar bilan ifodalanishi, ularning o‘ziga xos semantik xususiyatlari, ularning metafora, metonimiya orqali ma’no ko‘chish usullarining qo‘llanilishi, shuningdek, bu so‘z va iboralar insonning dunyoni anglashi va uni ifodalashida muhim rol o‘ynashi xususida fikr yuritilgan.

Resume. This article discusses the expression of concepts related to the sense of smell through nouns, adjectives, verbs, and phrases, their specific semantic properties, the use of their methods of transferring meaning through metaphor and metonymy, as well as the important role these words and phrases play in human understanding and representation of the world.

Резюме. В данной стате рассматриваеця выражение понятий, связанных с обонянием, посредством существительных, прилагателных, глаголов и словосочетаний, их специфические семантические свойства, исползование ими приемов передачи смысла посредством метафоры и метонимии, а также важная рол, которую эти слова и словосочетания играют в понимании и представлении мира человеком.

[1] Миртожиев М.М. Ўзбек тили семасиологияси / М.М.Миртожиев; масъул муҳаррир А.П.Ҳожиев. - Тошкент: Мумтоз сўз, 2010. (- 288 б.) – Б. 99.

[2] Ҳожиев А. Тилшунослик терминлариниинг изоҳли луғати. – Тошкент: ЎзМЭ, 2010. – Б. 58.